

Політична субкультура як частина загальної культури суспільства

Андрій Золін,

аспірант кафедри політичних наук
Київського національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Автор аналізує феномен політичної субкультури як частини загальної культури суспільства, підсистеми політичної культури. Визначаються основні умови і фактори, що формують субкультури. Наводиться узагальнена класифікація політичних субкультур. Наголошується на тому, що регіональна політична субкультура може поєднувати в собі кілька типів субкультур. Розглядається методика пошуку субкультур у політичній культурі суспільства.

Останні президентські і парламентські вибори в Україні вкотре актуалізували проблему політико-культурної неоднорідності нашого суспільства. В публічному дискурсі знову зазвучала тема „розколу України”, „протистояння Сходу і Заходу” тощо. Тим часом, необхідно, відмежовуючись від популістських гасел і політичних стереотипів, визначити сутність феномена політичної субкультури, який приховується за ними.

Проблема політичної субкультури, хоча переважно в контексті загального дослідження політичної культури, знаходить певне відображення в підручниках, словниках, статтях і монографіях.

Актуальними на сьогодні залишаються порівняльні дослідження субкультур таких західних вчених, як Г. Алмонд, В. Розенбаум, Л. Пай, та їх послідовників [1; 2; 11; 13; 15]. Класичною стала і праця польського соціолога Є. Вятра „Соціологія політичних відносин”, у якій порушується чимало важливих політико-культурних проблем [7]. Його починання сьогодні продовжують В. Яблонські, К. Дзюбка та інші.

Праці українських вчених Л. Нагорної, Н. Ротар, В. Бурдяк, Н. Хоми та багатьох інших присвячені дослідженню різних видів субкультур в сучасній Україні [6; 8; 9].

Вибір теми нашої статті зумовлений тим, що об’єктивне дослідження

проблем, пов'язаних з неоднорідністю політичної культури, на нашу думку, неможливе без вироблення цілісної самостійної концептуальної моделі політичної субкультури. Отже, метою статті є аналіз сутності політичної субкультури і характеристика основних її вимірів. Для вирішення цієї проблеми звернемося до класичної концепції політичної культури Г. Алмонда, інших західних дослідників. Також необхідним буде з'ясування факторів та умов формування політичної субкультури, визначення її змісту. Важливим завданням є розгляд проблеми типологізації та виокремлення політичних субкультур.

Політична культура набула свого концептуального оформлення в працях Г. Алмонда. Даючи визначення політичній культурі як конкретній моделі орієнтацій на політичні дії, вчений робить два важливі зауваження. Одне з них полягає в тому, що політична культура не тотожна загальній культурі, проте співвідноситься з нею. Вона є особливою її частиною, що володіє певною автономією. Друге вказує на те, що зразки політичних орієнтацій можуть поширюватися (як правило, так і буває) за межі політичних систем [1]. Саме ця остання теза дозволила сформулювати термін „політична субкультура”, який позначає неоднорідність політичної культури у межах певної держави-нації. Такого ж погляду дотримується ще один американський політолог – В. Розенбаум. Він вважає, що в кожному суспільстві існує кілька субкультур, які відрізняються від політичної культури в цілому [2].

Політична субкультура як явище вивчається в межах концепції політичної культури. А тому для неї справедлива загальноновизнана у західній та вітчизняній політичній науці теза про те, що правильне розуміння політичної культури можливе лише за умови розгляду її як частини більш широкої загальної культури. Культура є сукупністю духовних цінностей і норм, притаманних великій соціальній групі, спільноті, народу чи нації. Кожен з цих суб'єктів, як правило, формує свою субкультуру (молодіжна, людей поважного віку, національних меншин або корінної нації, різних соціальних верств). Так, в культурологічному словнику знаходимо визначення субкультури як частини загальної культури, системи цінностей, традицій, звичаїв, притаманних великій соціальній групі: „Субкультура – частина загальної культури нації, яка в окремих аспектах відрізняється чи протистоїть цілому, але у головних рисах узгоджується з культурою нації, продовжує її” [3]. Слід відзначити, що спочатку термін „субкультура” стосувався тільки молодіжної культури і, перш за все, тієї її частини, яку соціологи вважали девіантною. У такому значенні користувались цим терміном Т. Парсонс (1954 р.) та С. Ейзенштадт (1956 р.) [4].

Розглянувши загальне розуміння субкультури, звернемося до з'ясування політичного аспекту цього поняття. Вище вже зазначалося, що політична субкультура є частиною загальної політичної культури

суспільства, проте володіє певною автономією. Виходячи з цього, В. Розенбаум пише про політичну субкультуру як „сукупність індивідуумів всередині політичної системи, політичні орієнтації яких значно відрізняються від культурних орієнтацій, що домінують в суспільстві” [5]. Слід зазначити, що в питанні про сутність і зміст предмета даного дослідження, на відміну від аналогічного питання щодо загальної політичної культури, серед іноземних та вітчизняних вчених спостерігається певна єдність. В якості базового для цієї статті ми обрали визначення політичної субкультури, запропоноване співавторами політологічного енциклопедичного словника В. Копиловим і А. Кузнецовим. Вчені розуміють під цим терміном „підсистеми політичних орієнтацій і моделей політичної поведінки, характерних для певних груп, які відрізняються у своїй системній цілісності від орієнтацій та моделей, притаманних як окремим групам, так і суспільству в цілому” [6].

Погоджуючись з тим, що політична культура є частиною загальної культури, ми, таким чином, поширюємо на неї риси та особливості, характерні для останньої. Як зазначає Є. Вятр, „введення елементу культури в соціологію політичних відносин ...означає визнання різноманітності зразків політичної поведінки, що залежать від історії окремих суспільств” [7]. Безумовно, така різноманітність охоплює весь зміст політичної культури, а не лише моделі політичної поведінки. Ця аксіома є вихідною при розгляді проблеми політичної субкультури. Отже, ми порушуємо питання про причини, фактори та умови формування політичних субкультур.

Неоднорідність політичної культури, наявність в її змісті кількох субкультур, безперечно, явище не унікальне. Будь-який сучасний соціум – це складна система взаємовідносин різних соціальних груп, які є носіями певних політичних інтересів та мають способи і можливості їх вираження. А така різноманітність і є основою для формування політичних субкультур. Але слід наголосити на тому, що учасники групи мають бути поєднані специфічним спільним досвідом відтворення політичного життя (системою цінностей і норм) для того, щоб сформувати певну підкультуру. Таким чином, на нашу думку, одним з найвідоміших та історично першим фактором формування субкультур є соціальна диференціація. Ця неоднорідність певною мірою характерна для будь-якої країни незалежно від її єдності на інших основах.

Ще одним неодмінним фактором формування політичних субкультур є структурно-функціональна неоднорідність політичної системи. При цьому розрізняється політична культура тієї групи осіб, що приймає політичні рішення, та груп, що є тільки спостерігачами політичних процесів або беруть в них участь лише певною мірою.

Політичні субкультури можуть формуватися не тільки в межах соціально-політичних верств. Основою для політико-культурної

неоднорідності є також присутність в багатонаціональній державі національних меншин. Останні, маючи своєрідний менталітет, власні культуру, мову, традиції, формують специфічну систему цінностей, яка може відрізнитися від політичної культури корінної нації чи суспільства в цілому. Ідеологічна конкуренція в суспільстві також може слугувати формуванню відповідних політичних субкультур. Релігійна ідентичність, якщо вона тісно пов'язана з політичними орієнтаціями, може стати основою для формування своєрідної субкультури. Носіями своєрідної політичної субкультури можуть бути і різні вікові та статеві групи.

Дуже цікавою і неоднозначною основою для формування специфічної політичної культури є регіональні відмінності в країні, пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку держави, особливостями клімату, наявністю природних ресурсів, економічною спеціалізацією.

Як бачимо, широка гама чинників, яка визначає конфігурацію політичної культури певного суспільства, є основою для класифікації політичних субкультур.

Підбиваючи підсумки розгляду цієї частини статті, наведемо поширену в науковій і навчальній літературі таку узагальнену типологію субкультур [8]:

1) **соціоекономічні або станові** (обумовлені існуванням в суспільстві груп з певним економічним статусом: робітнича, підприємницька, традиційно-аграрна);

2) **національно-етнічні або етнолінгвістичні** (пов'язані з мовними, етнічними особливостями певних соціальних груп, їх національним характером. Відіграють особливо помітну роль у багатонаціональних державах, що історично формувалися шляхом поступової інтеграції (добровільної чи примусової) інших територій: субкультура корінного етносу або національних меншин);

3) **релігійні** (коли політичні гасла й цілі маскуються релігійними цінностями або коли релігія є основним елементом загальної культури певної групи людей: фундаменталізм – це не стільки релігійна, скільки політична ідеологія);

4) **вікові або генераційні** (у яких відображена специфіка політичної соціалізації генерації та їх оцінка сучасної політичної ситуації й історичного минулого. Особливо помітна генераційна різниця у суспільствах, які переживають період реформування: політична субкультура молоді та старшого покоління);

5) **регіональні**, пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку країни: розбіжності субкультур Півночі та Півдня США або Італії, Східної і Західної України. Говорячи про специфіку цього виду субкультури, пошлемося на Н. Ротар, яка відзначає, що „в Україні відмінності політичних орієнтацій на рівні регіональних субкультур тісно пов'язані з відмінностями на рівні генераційних субкультур” [9]. Це

Андрій Золін

зауваження свідчить про універсальний характер регіональної субкультури. Так, населення, що проживає на певній території, за своїм складом теж може бути неоднорідним за багатьма параметрами. Відтак регіональна політична субкультура може об'єднувати всі чи більшість із названих вище видів субкультур. Проте це можливо лише тоді, коли різні соціальні групи хоча й належать до різних субкультур, але об'єднані спільною ідентичністю та системою цінностей. Субкультури набувають ще більшого значення, як відзначає В. Розенбаум, тоді, коли їх носії компактно проживають на певній території та вирізняються домінуванням певної соціальної характеристики – раси, релігії, соціального статусу, сфери занять тощо. Ці обставини, на думку американського вченого, посилюють зв'язок всередині груп і дають їх членам усвідомлення групової приналежності [10].

У межах національної політичної культури, враховуючи відмінності в орієнтаціях правлячої групи та суспільства в цілому, розрізняють, відповідно, **елітарну** і **масову** субкультуру [11]. Остання, у свою чергу, може складатися з різних субкультур, що і є предметом нашого дослідження.

Деякі вчені розрізняють політичні субкультури не лише за територіальним (регіональним) або суб'єктивним виміром (станові). Фактором, який може розшарувати політичну культуру нації, є історична ситуація. Так, російський вчений Ю. Пивоваров наголошує на тому, що „в результаті петровських перетворень Московська Русь ніби розпалася на два світи, два типи „цивілізації” [12]. Відбулося відокремлення старої, кореневої культури від культури „цивілізованої”, викликаної реформами Петра I. Цей та інші схожі приклади дають підставу для виокремлення „традиційних” та „модернізованих” субкультур, які, існуючи в одному часі і просторі, репрезентують різні (часто суперечливі) історичні етапи.

Виокремлення субкультур можливе й не лише на рівні політичної культури соціальних груп, суспільства в цілому, держави чи нації. Суб'єктом (носієм) політичної субкультури можуть бути спільноти й вищого порядку. Наприклад, коли говоримо про „європейську культуру”, то розуміємо під цим систему традицій, норм, цінностей та орієнтацій, спільну для держав (націй, суспільств) відповідної частини світу. Водночас при цьому неозброєним оком видно й специфічні особливості, що відрізняють політичну культуру одних держав від інших. Це дає підставу виокремити в загальноєвропейському політико-культурному просторі субкультури, які можуть охоплювати великі регіони – центральноєвропейський, східно- або західноєвропейський тощо. Так, західні вчені К. Островські та Г. Тюні вважають, що можна виокремити три політичні культури Європи [13].

Неповторність економічних, соціальних, географічних умов, у яких живе і розвивається певна спільнота, формує, відповідно, самобутню

політико-культурну конфігурацію. Ця обставина, як бачимо, є основою для створення широкого кола типологій політичних культур та їх підсистем – субкультур. Кожний вчений, що досліджує цю проблематику, розробляє власні критерії класифікації, користується специфічним набором методів. Проте якщо говорити про виокремлення у політичній культурі суспільства певних субкультур, то схема такого процесу, на нашу думку, є певною мірою універсальною. Вона може включати кілька етапів.

Перший етап. Необхідною умовою для дослідження політичних субкультур є, безумовно, визнання та констатація факту неоднорідності політичної культури певного суспільства. Як ми переконалися раніше, цей момент не повинен викликати якісь утруднення. Ще раз наголосимо: субкультури існують в політичній культурі всіх країн. Приймаючи цей постулат, слід визначити коло та рівень досліджень і, відповідно, сформулювати гіпотезу про наявність у тієї чи іншої соціальної групи своєї системи цінностей.

Зміст **другого етапу** полягає у дослідженні політичної культури ширшої спільноти, ніж та, що була обрана на початку. Тобто, виокремлення субкультури (як **підсистеми** цінностей, норм, настановлень, моделей поведінки) можливе лише у співставленні її із загальною політичною культурою (як **системи** цінностей, норм, настановлень, моделей поведінки). Наприклад, досліджуючи субкультуру русинів, необхідно визначити зміст політичної культури всього населення Закарпаття. Культура останнього, у свою чергу, може бути субкультурою для західного регіону в цілому. Як відзначає, російський дослідник М. Фарушкин, „політична культура суспільства не є сумою політичних субкультур. Кожна політична субкультура включає в себе і те спільне, що характеризує домінуючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відзначає дану субкультуру” [14]. Тому, з огляду на це, корисним буде виокремлення „ядра” – базових цінностей певної політичної культури.

Мета **третього етапу** логічно випливає з другого – визначення змісту певної субкультури.

Четвертий етап – порівняння змісту загальної політичної культури зі змістом субкультури. Результатом цієї процедури на **п'ятому етапі** буде підтвердження або спростування гіпотези про існування субкультури (регіону, групи) в політичній культурі певного суспільства. Виокремлення субкультури значно полегшується, як вже зазначалося, компаративним аналізом культури на рівні її базових цінностей. Як вважає американський політолог Р. Далтон, субкультури розвиваються тоді, коли у країні спостерігаються розбіжності у політичних настановленнях і вони зберігаються протягом тривалого часу [15]. Така позиція може бути найпростішою (але не єдиною) умовою і критерієм, які дозволять впевнено говорити про існування певної підкультури.

Андрій Золін

Запропонована схема, безумовно, не єдино можлива. Вона також не спрощує складності феномена, що досліджується нами, та його особливостей: розмитість меж політичних культур, одночасна належність соціальних груп до кількох субкультур тощо. Наведення даного варіанту було продиктовано логікою та лідерством порівняльних досліджень, які часто використовуються для вивчення політичних культур.

Наслідком дослідження політичних субкультур, їх взаємозв'язку між собою та із загальною політичною культурою може бути характеристика останньої з використанням таких термінів, як „фрагментарність” („сегментарність”) і „гомогенність”. Перший з них позначає наявність в політичній культурі суспільства субкультур, що можуть різко суперечити одна одній. Для країни з таким типом політичної культури характерні „конфлікти цінностей”, „розколи” або „розломи” у масовій свідомості. Політична культура, охарактеризована за допомогою другого терміна, досить однорідна за змістом, серед її носіїв спостерігається згода щодо найважливіших проблем розвитку суспільства, певні рішення приймаються на консенсусній основі. Зрозуміло, що вивчення подібних проблем і явищ дуже актуальне для таких країн, як, скажімо, Україна, політичні системи яких перебувають на етапі становлення або активного реформування і потребують підтримки культурної підсистеми суспільства.

Підсумовуючи, зазначимо, що політична субкультура є унікальним предметом дослідження. Вивчення політичної культури на локальних рівнях дозволяє глибше й адекватніше відобразити її зміст. Також дослідження спільнот, що проживають на обмеженій території з невеликою чисельністю населення, дають змогу вести спостереження *in situ* за процесом політико-культурного розвитку (народження, трансформація, відмирання певних цінностей). Слід відзначити й те, що зміст субкультур у своїй сукупності складає неповторну суміш – сутність політичної культури суспільства. Характер взаємозв'язку субкультур (конфліктний чи консенсусний) може справляти вирішальний вплив на розвиток всієї політичної культури певної спільноти.

Ми розглянули тільки основні аспекти зазначеного явища. Порушені питання є предметом подальших ґрунтовних досліджень: критерії виокремлення субкультур та безпосереднє складення політикокультурних мап регіонів певних країн, пошук надсегментних орієнтацій у системах з конфліктною взаємодією субкультур тощо. Цікавою тенденцією, яка також заслуговує на окрему увагу дослідників, є процеси, що відбуваються у невеликих культурних спільнотах під впливом модернізації та глобалізації. Процеси урбанізації і централізації викликають спротив у локальних спільнотах і, як наслідок, ведуть до посилення регіональних ідентичностей.

Література:

1. **Almond G.** Political development: essays in heuristic theory. – Boston: Little, Brown, 1970. – P. 35.
2. **Rosenbaum W.** Political Culture. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 153.
3. Культура и культурология: Словарь / Сост. и ред. А. И. Кравченко. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – С. 819.
4. Ibidem. – С. 819.
5. **Rosenbaum W.** Political Culture. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 151.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 641.
7. **Вятр Е.** Социология политических отношений. – М.: Прогресс, 1979. – С. 240.
8. **Піча В. М., Хома Н. М.** Політологія. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти I – IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: „Каравела”, Львів: „Новий Світ – 2000”, 2001. – С. 233; **Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю.** Політична культура, ідеологія, психологія: Навч. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 13.
9. **Ротар Н.** Регіональні субкультури та проблема консолідації демократії в Україні // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Чернівці, 18 -19 вересня 2000. – Чернівці: БУКРЕК, 2000. – С. 111.
10. **Rosenbaum W.** Political Culture. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 152.
11. **Pye L. W.** Political culture // International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. by David L. Sills. – London: Collier-Macmillan publishers, 1972. – vol. 12. – P. 220.
12. **Пивоваров Ю. С.** Две политические субкультуры пореформенной России: проблема взаимодействия // Ретроспективная и сравнительная политология. Публикации и исследования. Вып. I. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – С. 266.
13. **Островски К., Тюни Г.** Три политические культуры в Европе // Социс. – 1998. – № 2. – С. 27.
14. **Фарукшин М. Х.** Политическая культура общества // Социально-политические науки. – 1991. – № 4. – С. 110.
15. **Далтон Р.** Политическая культура и политическая социализация // Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 104.